COMUNA HĂŞMAŞ

Denumiri:

Hăşmaş: *Bélhagymés (1214/1359), Kishagymás (1595) Kyshagima, Ksyhagimas, Naghhagimas, Hagima(1588), Kys Hagimas (1599), Hagymás (1692)*

Agrișul Mic: *Bélegregy(1588), Egregy, Egreg (1692)*

Botfei: *Boytest (1595), Bottfew (1595), Boytafalwa (1692*)

Clit: *Pusztaklit (1600)*

Comănești: *Kománfalva (1599), Kumanyesd, Kumanest(1851)*

Urviș de Beliu: *Erwenyes (1487), Kezepsewerwenyes(1588), Kezepsew Erwenyes, Bélörvényes*

Repere geografice: Comuna Hăşmaş este formată din 6 sate**: Hăşmaş** (reședința comunei), Agrișul Mic, Botfei, Clit, Comănești și Urviș. Este situată la latitudine nordică – $46^0\,03'$ și longitudine estică $22^0\,08'$ și la altitudinea de 200-300 metri, în Munții Codru-Moma.

Istoric

Pe teritoriul comunei au fost descoperite urme ale culturii Tisa, o cultură înfloritoare şi de lungă durată şi cea mai cunoscută cultură neolitică din judeţ.În 1968, o echipă de arheologi de la Facultatea de Istorie din Oradea, condusă de profesorul Sever Dumitraşcu, secondat de studentul Florian Dudaş, s-a deplasat în localitatea Clit, pentru săpături pe dâmbul Dealului ”*Gurețul Negrilor*”. Săpăturile arheologice au demonstrat existența unei așezări fortificate dacice, datând din secolele I î.H. – I d. H. Pe Valea Botfeiului s-au găsit ruinele unei așezări fortificate, numită *Cetățeaua* (secolele I-II d. H.). În valea Groșeni au fost găsite mărturii ale existenței unei așezări fortificate, care atestă o veche locuire a dealului Jidovina. Cercetările de teren au fost efectuate aceeași echipă, Sever Dumitrașcu și Florian Dudaș, în 1968, iar cercetări de suprafața a făcut Eugen Pădureanu în 1996.

Prima atestare documentară: Hăşmaş: 1214/1359; **Agrişul Mic:** 1588; **Botfei:** 1595**; Clit:** 1600**; Comăneşti:** 1599; **Urviş:** 1487.

Satul Hăşmaş, Hagymas în traducere înseamnă loc cu ceapă, locul unde se cultiva ceapă….

Locuitorii aşezărilor din Depresiunea Hăşmaşului şi-au câştigat existenţa muncind pământul, a căror roade nu le erau îndestulătoare până la recolta viitoare. Cum pădurile se revărsau peste sate, localnicii tăiau lemnele de construcţie pentru valorificarea lor, defrişau dealurile pentru a face loc pământului arabil – care astăzi nu se mai lucrază – creşteau animale în bătătură, pentru asigurarea necesarului de hrană familiilor. Printre vasalii voievozilor Moga de la Hălmagiu se număra și cnezul Mircea din Clit, dăruit de ”suzeranii” săi cu o moșie în 1514. În anul 1600 sunt menționați voievozii din Hășmaș, Botfei și Clit. După anul 1699, Hăsmaşul care făcea parte din comitatul Bihor, trece sub stăpânire habsburgică.

Din anul 1918, prin Unirea Transilvaniei cu România, Hășmașul face parte din România, județul Bihor, plasa Beliu, până în anul 1950, când s-a făcut prima raionare;

Hăsmaş raionul Ineu, regiunea Crişana. Această împărţire administrativ-teritorială cu raioane şi regiuni a durat până în anul 1968 când s-a făcut o nouă împărţire administrativă. De la această dată comuna Hăşmaş face parte din judeţul Arad.

Satul Botfei este situat pe valea cu aceeaşi nume, descrisă la prezentarea comunei. Este aşezat în partea de nord a comunei Hăşmaş, peste deal de sat Urviş de Beliu, învecinându-se la nord cu satul Mărăuş. Satul Botfei a fost atestat documentar în anul 1595 fiind prima menţiune a localităţii în documente medievale, sub numele de Bottfew, pentru ca în 1600 să fie menţionat voievodul de Botfei, iar mai târziu (1692), este menţionat voievodul de Boytafalwa (Botfei). Menţionarea atestării nu presupune lipsa existenţei locuitorilor pe această vale. Pe dealul Cetăţeaua Mică sunt urmele unei cetăţi dacice, surata aşezării fortificată dacică de la Clit, sec. I î.d.Hr – sec. II d.Hr. Urmele unei cetăţi similare a fost descoperită şi pe Dealul Jidovina, de pe Valea Groşeni (Groşi).Cele trei cetăţui fortificate sunt situate pe boturi de deal înalte şi împădurite, fiind greu accesibile, datorită pantelor foarte abrupte.

Aşezările din Depresiunea Hăşmaşului au aparţinut la începutul epocii medievale de ducatul voievodului Menumorut, cu reşedinţa în cetatea Biharia. În urma expansiunii regatului ungar, Menumorut va pierde tot ducatul. Într-o conscripţie din a doua jumătate a sec. XVI-lea, este menţionat satul Botfei – printre altele – ca având un voievod, cu obligaţii militare faţă de cetatea Oradea.Voievozii de Archiş, Botfei, Clit şi Hăşmaş, rup la 24 martie 1600, legăturile de vasalitate faţă de Cetatea Oradea şi trec de partea comandantului Cetăţii Ineu şi "Înălţimii sale Voievodul Mihai".

În anul 1778, provizoratul Beliu este împărţit în două şpanate, Beliu şi Hăşmaş. Şpanatul era un areal condus de un şpan care avea atribuţii economice, gospodăreşti şi judecătoreşti. Era ajutat de 4 juzi primari şi de mai mulţi juzi săteşti, care aveau unele avantaje. Şpanatul Hăşmaş era format din 13 sate: *Agrişul Mic*, Archiş, Bârzeşti, Botfei, Cărand, *Comăneşti*, Groşeni, *Hăşmaş*, Nermiş, Tăgădău, Seliştea, *Urviş de Beliu* şi *Clit*. Satele subliniate formează şi astăzi comuna Hăşmaş. Această structură a durat până după anul 1848, odată cu desfiinţarea relaţiilor feudale, iar sistemul de organizare şi structuri administrative, devine perimat. Conscrierea tuturor bunurilor şi veniturilor Episcopiei romano-catolice din Oradea la 1733, cuprinde întreg domeniul Episcopal, compus din 6 târguri, 163 de sate şi 44 de predii. Şpanatul de Beliu avea la acea dată 22 de sate şi 22 de predii.Conscripţia din anul 1721 menţionează existenţa unei mori/gater pentru tăiat scânduri, mânată de forţa apei, deţinută de Ioan Popa, probabil că era şi preotul satului, va apare şi în Conscripţia din 1733, având o stare materială mai bună.

Satul Comăneşti

Promontoriul (dâmbul) Dealului ce coboară de sub Munţii Codru Moma şi se interpune între satele Urviş (la sud) şi Botfei cu Agrişul Mic (la nord), este poartă de intrare în sat, din amonte. Valea reunită a Hăşmaşului (cu cele două văi), după un scurt parcurs la intrarea în Comăneşti, se va uni cu Valea Botfei, care în aval se va numi Valea Beliu. Această vale udă vatra satului pe partea de sud-vest, curgând pe sub pădurea Galălău.

Prima atestare documentară este din anul 1599, sub numele de Komanfalva, în 1692 Kuminyesti, în 1828 Kumanesti, iar în 1913 Kumonfalva. Istoria satului Comăneşti nu se deosebeşte de cea a satelor componente ale comunei. Evoluţia aşezării în timp, poate fi înţeleasă consultând datele înscrise la prezentarea comunei şi a tablourilor sinoptice cu datele recensămintelor şi nu numai

Satul Agrişul Mic. Este situat – din punct de vedere geografic – pe Valea Botfeiului, în aval de aşezarea Botfei. Este amintit pentru prima oară în Registrul de intrare a dijmelor: cereale, vin, porci, oi şi capre al Fondului Episcopiei Romano-Catolice la anul 1581, sub numele de Agragy, la 1851 Agriş, iar în 1913 Belegregy (Agrişul de Beliu).

Istoria aşezării Agrişului Mic nu se diferenţiază de suratele sale aparţinătoare comunei Hăşmaş. Dezvoltarea economică şi socială a întâmpinat aceleaşi greutăţi. Ce se poate spune astăzi, cu titlu de mândrie pentru locuitorii săi, că Agrişul Mic a fost centrul comunal după 1920, iar satele: Botfei, Urviş, Clit şi Comăneşti erau arondate comunei Agrişul Mic. Acest centru comunal a funcţionat până prin anii 1949-1950.

Istoria satului Clit

Istoria cătunului Klitt, va trebui să o abordăm din două perspective:

1. istoria oficioasă, adică însemnările cronicarilor şi ale istoricilor, numai că ele sunt foarte puţine
2. istoria orală – memoria colectivităţii – transmisă din generaţie în generaţie, care s-a dovedit a fi reală. Poveştile spuse de străbunicii şi bunicii noştri, au prins concreteţe în urma săpăturilor din vara lui 1968 pe dâmbul Gureţului Negrilor.

Săpăturile efectuate au scos la iveală dovezile materiale ale unei aşezări dacice – sec. I î.e.n. – sec. II e.n. – care au oblicit existenţa vieţii pe aceste meleaguri. Mitul a devenit realitate. **Prediae Clit** este atestată documentar începând cu anul 1600, iar la alţi istorici apare şi anul 1828. De ce 1600 şi nu 1599, an în care voievodul (cnezul) de Clit împreună cu voievozii din Hăşmaş, Botfei, Urviş, au semnat o petiţie prin care nu recunosc decât autoritatea domnului Mihai Viteazu.

Istoricul aşezării Clit (Klitt Prediae, Klit, Klitt, Puszta Klitt) nu poate fi despărţit de satul Urviş de Beliu – filii ale Hăşmaşului – şi nici de mersul istoric al satului Hăşmaş.În urmă cu 50 de ani în sat 2/3 din localnici, purtau numele numele de Dragoş. Cine au fost străbunicii care purtau acest nume? Afirmaţia mea sper să aibă corespondentul în realitate. Pe măsură ce domeniul Episcopal al Comitatului Bihor, au reuşit să inventarieze bogăţiile solului şi subsolului, s-a trecut şi la exploatarea lor. Trupurile pădurilor care au format şi încă fiinţează pe Codru-Moma, au început să fie exploatate. . Meşterii lemnari au fost aduşi din Maramureş, unde numele de Dragoş este preponderent, şi în marea lor majoritate au rămas pe valea Clitului, construindu-şi case şi întemeind familii. Aceste două condiţii îndeplinite, Episcopia Bihor le oferea gratuit locuri de casă şi suprafeţe agricole cât să le asigure existenţa. Numele de sat embatic şi embaticari, are suportul cutumelor şi a dispoziţiilor emise de Episcopia romano-catolică Oradea (Bihor).

Satul Urviş

Un factor comun al acestor aşezări – printre altele – din Depresiunea Hăşmaşului, este dispunerea localităţilor de-alungul văii, cât mai aproape de firul apei, pentru a avea la îndemână acest element vital al vieţii, apa. Istoria satului se pierde în negura vremii, când identitatea locuitorilor nu era atestată cu acte scrise, iar numărul caselor şi al locuitorilor era mic, cu grade de rudenie apropiate. Ei îşi cântau împreună bucuria evenimentelor familiale, iar la plecarea din această lume a unui membru al comunităţii, bocetelor cântată la căpătâiul decedatului erau o trecere în revistă (aşa cum se spune astăzi) a faptelor bune a celui plecat.

Aşa cum arătam şi la prezentarea celorlalte sate (surate) ale comunei, ele au fost organizate în voievodate sau cnezate şi fiecare comunitate îşi avea voievodul său. Dovada o avem prin consemnarea voievozilor în cronicile maghiare, care au luptat împotriva turcilor. La 1557 este pomenit voievodul Ştefan de Urviş, care a participat cu o ceată de oameni ai locului.

În urma aplicării reformei agrare – 1921 – şi comuna politică Urviş a fost împroprietărită cu suprafeţe de păşune şi pădure. Nota bene pentru locuitorii de azi, este că înainte de 1866, comuna politică Urviş avea composesorat. După amenajamentul din 1871, suprafaţa atribuită composesoratului s-a mărit, luând în calcul numărul fumurilor existent la acel an.

Dezvoltarea economică şi socială a Urvişului de Beliu a urmat aceeaşi cale sinuoasă ca şi al suratelor. Clitul şi Urvişul au scăpat de colectivizare. Acest fapt nu a fost suficient pentru

progresul localităţilor. Teama administraţiei de atunci pentru modificarea statusquo-ului, se resimte acut şi astăzi.

Evoluția demografică:

Hășmaș: 1715- 3 familii; 1720- 9 familii; 1786- 69 jeleri; 1828- 109 familii; 1836- 7,5/8 sesii iobăgești; 1851- 538 locuitori; 1869- 676 persoane; 1880- 746 suflete; 1890- 818 locuitori; 1900- 754 persoane; 1910- 851 suflete; 1922- 869 locuitori;

Agrişul Mic: 1771- 2/8 sesii iobăgeşti; 1828-47 familii; 1851- 216 locuitori; 1869- 286 persoane; 1880- 290 suflete; 1890- 259 locuitori; 1900- 279 persoane; 1910-279 locuitori; 1922-284 persoane;

Botfei: 1720-3 familii; 1786- 18 familii jeleri; 1828- 42 familii; 1836- 3, 2/8 sesii iobăgeşti; 1851- 508 locuitori; 1869- 399 persoane; 1880-365 suflete; 1890-373 locuitori; 1900- 356 persoane; 1910- 423 suflete; 1922- 466 locuitori;

Clit: 1910, 1913- 178 locuitori;

Comănești: 1771-1786- 16 familii jeleri; 1828-30 familii; 1836-4, 6/8 sesii iobăgești; 1851-153 locuitori; 1869- 281 persoane; 1880- 197 suflete; 1890-228 locuitori; 1900- 235 persoane; 1910- 277 suflete; 1922- 279 locuitori;

*Urviș:*1715- 4 familii; 1720-3 familii; 1786-43 familii; 1828- 32 familii; 1851- 220 locuitori; 1869- 261 persoane; 1880- 237 suflete; 1890- 233 locuitori; 1900- 248 persoane; 1910- 248 suflete; 1922- 280 locuitori;

Comuna Hăşmaşul avea în 2014 un număr de 621 locuinţe.

Un tablou edificator îl avem din anul 1828, care consemnează numărul locuitorilor şi confesiunile în satele comunei Hăşmaş, aşa cum reiese din tabelul alăturat.

Localitatea	Case	Ortodocşi	Romano-catolici	Total
Hăşmaş	40	239	5	244
Agrişul Mic	49	312	-	312
Botfei	34	205	-	205
Comăneşti	26	156	6	162
Urviş de Beliu	25	167	-	167
Prediae Klit	10	63	-	63
Total	184	1142	11	1153

Cel mai complet recensământ este executat în anul 1930, şi dat publicităţii în anul 1938.

Plasa Beliu, comuna Hăşmaş, judeţul Bihor, Neam şi limbă maternă, Populaţia statornică.

Nr. ordine	Loc.	Total	Români	Unguri	Cehi Slovaci	Evrei	Ţigani	Ortodocşi	Greco-Ortodocşi	Romano-Catolici	Reformaţi	Baptişti
1.	Agrişul Mic	330	325	5	-	-		318	6	2	4	-
7.	Botfei	401	388	-	-	-		387	-	-	-	3
12.	Clit	226	222	3	1	-		222	-	1	3	-
13.	Comăneşti	243	234	3	-	-		198	-	5	-	40
17.	Hăşmaş	724	719	-	-	4		715	1	-	-	4
18.	Urvişul de Beliu	329	312	1			16					

2253

Evoluţia populaţiei din satele aparţinătoare comunei Hăşmaş, se poate urmări în tabelele aranjate pe ani, confesiuni, şi numărul de locuitori din perioada 1869-2002.

Alăturat inserez un tablou sinoptic al recensămintelor din conscripţiile maghiare începând cu anul 1869 până în 2002.

Evoluţia demografică în comuna Hăşmaş în perioada anilor 1869-2002 după confesiuni:

An	Total	Ortodox	Gr. Cat.	Rom. Catolică	Reformaţi	Izraeliţi	Baptişti	Penticostali	Adventişti	Evanghe
1869	2113	2072	1	25	5	10	-	-	-	-
1880	1835	1786	-	29	3	17	-	-	-	-
1890	1931	1906	-	13	5	7	-	-	-	-
1900	1856	1804	9	15	3	19	-	-	-	6
1910	2117	2010	13	47	6	22	7	-	-	12
1930	2253	2114	7	8	8	4	94	-	18	-
1992	1588	1217	1	4	-	-	146	66	152	-
2002	1460	1058	3	-	-	-	173	68	148	-

Evoluţia populaţiei după etnie (limbă maternă şi naţionalitate) între anii 1880-2002

An	Total	Români	Maghiari	Nemţi	Fără domiciliu stabil	Evrei	Ţipani	Ucraineni	Sârbi	Slovaci
1880	1835	1760	42	2	31	-	-	-	-	3
1890	1931	1902	24	-	5	-	-	-	-	-
1900	1856	1821	42	2	-	-	-	-	-	-
1910	2117	1986	71	14	46	-	-	-	3	2
1920	2178	2078	80	-	20	20	-	-	-	-
1930	2253	2200	12	-	41	4	36	-	-	1
1941	2503	2437	12	2	52	-	-	-	-	-
1956	2474	2457	16	1	-	-	-	-	-	-
1966	2165	2157	2	-	6	-	-	-	-	-
1977	1979	1978	1	-	-	-	-	-	-	-
1992	1588	1527	1	-	-	-	60	-	-	-
2002	1460	1404	-	2	-	-	53	1	-	-

În 2017, luna ianuarie, în evidenţele Primăriei din Hăşmaş sunt 1211 persoane

Într-un document transmis de Pretura Plasei Beliu către Prefectura judeţului Bihor, în luna august 1944, aflăm următoarele date:

Com. Hăşmaş are o populaţie de 1400 suflete:

- până la 7 ani	179
- analfabeţi	418
- cu şcoală până la 7 clase	797
- cu şcoală normală	2
- absolvenţi de liceu	3
- cu universitate	1
Total	1400

La suprafaţa comunei de 3974 ha rezultă o densitate a populaţie de 2,6 pers/ha.

Biserica

Biserica ortodoxă din Hăşmaş

Localnicii satului au avut lăcaş de cult, încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, construit din lemn, cu hramul “Înălţarea Domnului”. Pe iconostasul bisericii a existat o pisanie – pictată – din secolul al XVIII-lea. Actuala biserică este zidită din piatră în anul 1936 cu hramul “Cuvioasa Paraschiva”.Într-un recensământ al diocezelor din comitatul Arad – 1843-1844, se arată că: Parohia Hăşmaş data cu mult înainte de anul 1825, şi era administrată de preotul Constantin Popovics.

Recensământul Protopopiatului Beliu la 1843-1844

Nr. crt	Localitate	Parohie	Filie	Nr. suflete	Familii	Preot
1	Hăşmaş (Hagymás)	Da	Nu	600	150	D. Constantinus Popovics
2	Agrişul Mic	Da	Nu	398	58	D. Athan Popovics
3	Botfei	Da	Nu	350	67	D. Moses Popovics
4	Klit prediae	Nu	Da	109	31	De la parohia Hăşmaş
5	Béél-Örvényes	Nu	Da	210	41	De la parohia Hăşmaş
6	Komanyesd	Da	Nu	297	34	D. Aaron Popovics

Dicţionarul numirilor de localităţi din anul 1909, consemnează: Hagymas, Comitatul Bihor, Cercul Beliu (Beli) cu un număr de 754 locuitori, care frecventau biserica ortodoxă, aveau şi preot cu domiciliul în Beliu,iar 8 locuitori erau de confesiune catolică. Această biserică a fost înlocuită între anii 1932-1934 din caramidă şi piatră, în stil baroc în timpul preotului Petre, înmormântat în centrul satului (actualmente sediul Primariei Hăşmaş).

Biserica a fost întreţinută rând pe rând de preoţii Cismaş Gheorghe şi Ilie Moise. Lucrări exterioare au fost executate în timpul preoţilor Hanganu în anul 1970 şi Acatrinei în anul 1973.Lucrări de reperaţii interioare şi exterioare la casa parohială au fost executate de preotul Voinea în anul 1978. Lucrări de reparaţii exterioare au fost executate în anul 2003. Lucrări de reparaţii interioare au fost executate în anul 2004 când s-a înlocuit pardoseala cu gresie şi s-au montat instalaţii de încălzire centrală. Biserica nu deţine obiecte de valoare şi patrimoniu. patrimoniu. Şirul preoţilor în parohia Hăşmaş: Petru (1937), Cizmas Gheorghe (1939), Ilie Moise(1950), Hanganu(1970-1972), Acatrinei(1972-1975), Voinea(1975-1979), Mladin Simion (1978-1985), Ancas Gheorghe (1986-1992). In prezent paroh este preotul Pelea Ioan-Cucu.

Cărţi care au existat la biserică:“Carte românească de învăţături”, Iaşi, 1643, “Apostol”, Bucureşti, 1743, “Antologhion”, Râmnic, 1766, “Straşnic”, Blaj, 1773. O carte care a mai figurat în inventarul bisericii din Hăşmaş, “Chiriacodromion”, a fost transferată la biserica din Clit.

Biserica ortodoxă din Clit

Documente care să facă referire la existenţa unei biserici ancestrale, sau locul de ritual bisericesc în satul Clit nu am găsit. Cel mai probabil, la începuturi, localnicii care s-au statornicit pe această vale, foloseau odaia unei case mai încăpătoare, drept lăcaş de rugăciune. Numericeşte, locuitorii aşezării erau prea puţini, pentru a susţine construcţia unei biserici. Construcţia bisericii din Clit a început în anul 1933 şi a fost finalizată şi sfinţită în 1936, pereţii fiind zidiţi din plăci de piatră. Visul localnicilor s-a putut materializa în urma hotărârii Antistiei locale, de a vinde masa lemnoasă a unui parchet din pădurea faţa Clit, aflat în proprietatea comunei politice Clit, în urma aplicării Legii Reformei Agrare din 1921. În anul 1979 s-au făcut reparaţii interioare şi exterioare, an în care biserica a fost racordată la reţeaua de curent electric.. Dintotdeauna Biserica Creştin Ortodoxă Clit a fost filie a Parohiei Hăşmaş. O carte rarisimă care s-a aflat în custodia bisericii din Clit a fost: “*Chiriacodromion*” (cazanie, predică pentru dumineci), tipărită la Bălgrad (Alba Iulia) în anul 1699. Textul citit suna româneşte, numai că scrierea lui era în alfabetul chirilic. Această carte bisericească - Chiriacodromion – se pare că s-a evaporat fără urmă.

Biserica ortodoxă din Urvișu de Beliu a fost construită a fost construită după anul 1756, iar materialul de lucru a fost lemnul, cu hramul "Adormirii Maicii Domnului". Iconostanul a fost pictat în cursul anului 1871 de zugravii Toader Tocariu şi Belgean Gavrilă din Nicula. Pictura murală a fost executată în 1878 de Vasile din Dăbâci. Cărţi: "Triod", Râmnic, 1761,Recensământul din 1828 amintit la Biserica din Hăşmaş, precizează faptul că bisericile din: Urvişul de Beliu cu 210 suflete, 41 de familii; Clit cu 109 suflete, 31 de familii, erau filii ale Parohiei Hăşmaş. Biserica din Urviş a fost refăcută, suferind o reparaţie capitală.

Biserica Ortodoxă Botfei. Date certe sunt puţine. Conscripţia din 1721 aminteşte două nume Ioan Popa şi Dimitrie Popa, care se crede că au fost preoţi. La 1750 este consemnată existenţa unei biserici de lemn cu hramul "Adomirea Maicii Domnului", situată pe Dealul Cimitirului, şi înfiinţarea în acelaşi an a parohiei Botfei. În perioada interbelică parohia Botfei este desfiinţată, devenind filie a parohiei Agrişul Mic, cum este şi în prezent. În timp construcţia s-a degradat, datorită unei rele administraţii şi a stării precare de conservare.În anul 1939 este deschis şantierul de construcţie a bisericii actuale, prin grija preotului Vasile Prescovnic şi a enoriaşilor. Lucrările au trenat timp de mai mulţi ani, reuşind abia în 1964 finalizarea construcţiei şi prin grija preotului Ion Volănescu. Locaşul de cult poartă hramul "Intrarea în biserică a Maicii Domnului"(21 nov). Interiorul a fost zugrăvit, iar iconostasul pictat cu icoane în stil bizantin. La începuturile perioadei interbelice, parohia Botfei a fost desfiinţată şi transformată în filie a parohiei Agrişul Mic, chiar şi în prezent.

Biserica Ortodoxă din Agrişul Mic, apare în documentele vremii la anul 1758, ca fiind o construcţie de lemn, cu hramul "Adormirea Maicii Domnului", interiorul a fost împodobit cu picturi şi iconostas, cu frumoase icoane, din care se mai păstrează câteva. Clopotul din turnul bisericii are o inscripţie în care este menţionat anul 1972. Parohia Agrişul Mic va prelua la începutul perioadei interbelice şi sarcinile bisericii din Botfei, care va rămâne filie şi în prezent. Aş mai aminti doar că într-un studiu al Universităţii de Ştiinţe Ungare, Parohia Agrişul Mic este consemnată ca fiind parohie înainte de anul 1770, iar preot paroh era Athan Popovics.

Biserica Ortodoxă din Comăneşti.

Din informaţiile parcurse, satul Comăneşti avea la anul 1752 Biserică Creştin Ortodoxă, cu hramul "Buna Vestire", deservită de un preot. În documentul amintit la prezentarea Agrişului Mic, se arată că în localitatea Komanyesd (an 1843-1844), exista Parohie anterior anului 1805, iar la data conscrpţiei biserica era administrată de preotul Aaron Popovics. La slujbele şi ritualurile bisericeşti, s-au folosit următoarele cărţi:"Evanghelie", tipărită la Bucureşti 1760, "Triodion" – carte rituală ortodoxă, care cuprindea cântările şi rugăciunile din postul Paştelui (cele zece săptămâni înainte de Paşti).

Școala

În comuna Hăşmaş, odată cu apariţia Legii Învăţământului în Monarhia Austro-Ungară din 1868, nu se poate vorbi de şcoli susţinute financiar de Statul monarchic. Preoţii parohiilor au fost cei care au luminat copiii doritori să înveţe carte, desfăşurând activitatea de învăţământ confessional, până în anul 1869. Înfiinţarea şcolilor săteşti a fost o necesitate pentru statul feudal austriac, dar şi un dar "mărinimos"făcut de împărăţie supuşilor. Rolul şcolii era – în concepţia diriguitorilor – de a fi factorul centralizator al Statului Multinaţional, în integrarea comunităţii româneşti în naţiunea politică conducătoare. Funcţia socială a şcolii este – prin excelenţă – de educare şi formare a tinerelor generaţii. Se pare că această latură deranja într-o măsură foarte mare clasa politică de la aceea vreme.

De abia la 1789 copiii din Depresiunea Hăşmaşului, încep să frecventeze şcoala din Hăşmaş, o clădire cu o sală de clasă dotată cu 4 laviţe, o tablă de scris şi 4 table de perete. O recenzie făcută de statul maghiar pentru anul şcolar 1868 şi datat 24 februarie 1869, ne arată situaţia şcolară din Protopopiatul Beliu: Hăşmaş 638 locuitori cu 73 de elevi, Urviş 306

locuitori filie Hăşmaş, Clit 167 locuitori filie Hăşmaş. Se pare că de-abia după 1920, în satele Clit, Urviş de Beliu, Botfei, au funcţionat într-un local destinat – şcoli primare.

În anul 1933, judeţul Bihor publică un inventar al şcolilor rurale şi urbane din subordine:

Nr.crt.	Comuna	Populaţia şcolară între 5-16 ani	Nr. elevi înscrişi	Învăţător	Vârsta	Salar
133	Clit-Cătun	67	52	Nicolea I. Gheorghe	24 ani	2550
184	Hăşmaş	150	106	Post liber	-	-
394	Urviş de Beliu	92	65	Ioan Dimitriu	25	2550
33	Agrişul Mic Comăneşti	115	81	Ioan Lăzureanu	28	2550

La nivel communal, în Hăşmaş, este finalizată clădirea Şcolii generale de 7 ani, cu două corpuri de clădire şi locuinţa directorului, în anul 1950. Astăzi Şcoala gimnazială Hăşmaş îşi desfăşoară activităţile educative, într-o locaţie nouă (an 1978), conform cerinţelor vremii, unde copiii de vârstă şcolară din toate satele aparţinătoare sunt transportaţi la centru cu microbuzele şcolare. Localităţile mai mici şi cătunele, nu au nevoie de şcoli primare, ca să nu spun mai multe.

La finele anului şcolar 2015-2016, şcoala gimnazială avea un efectiv de 110 elevi, din care în învăţământul primar 3 clase cu 70 de elevi, iar în cel gimnazial 3 clase cu 40 elevi, total 110 elevi. În administrarea patrimoniului şcolii gimnaziale mai sunt două grădiniţe cu program normal:

1. Grădiniţa cu PN Hăşmaş având 17 copii
2. Grădiniţa cu PN Botfei având 18 copii
3. Structura cadrelor didactice este următoare: 10 cadre profesori calificaţi, 1 auxiliar cu sarcini administrative-nedidactic, 4 angajaţi personal nedidactic.

Astăzi în satele comunei Hăşmaş nu mai există şcoli primare. Copiii – elevi călătoresc cu microbuzele şcolare. Documentele care să ateste evoluţia învăţământului în satul **Clit,** sunt foarte rare şi de negăsit. De un local al şcolii primare se poate vorbi după anul 1920.

Învăţământul în satul **Agrişul Mic**, s-a derulat în aceleaşi condiţii cu cele din satul Botfei, completându-se când a fost vorba de cele două instituţii: biserica şi învăţământul, în procesul de cunoaştere şi păstrarea credinţei ortodoxe în spaţiul lor.În deceniul al IX-lea secolul XVIII-lea s-a înfiinţat la Agrişul Mic o şcoală, unde vor învăţa de-alungul timpului copiii de vârstă şcolară din Botfei şi Comăneşti.La finele celui de-al doilea Război Mondial (1950), în Agrişul Mic a fost înfiinţată Şcoala Generală cu 7 clase, care a funcţionat până în anul 1975.

De existenţa unei şcoli în **satul Botfei** nu se opoate vorbi decât la începutul sec. XX-lea. Asta datorită sărăciei părinţilor, numărul redus al copiilor, puterea economică – deficitară – a comunei.După deschiderea şcolii din Agrişul Mic – 1853 – copiii din Botfei au frecventat şcoala din Agriş. În anii 20 ai secolului al XX-lea se pare că exista o clădire destinată şcolii din Botfei.

Economie

Bogățiile comunei sunt reprezentate de pădurile în suprafață de 6 552 hectare. Accesoriile pădurii constau din:ghindă, jir, ciuperci, fructe de pădure, precum și mure, afine, cireșe de pădure etc.Din primăvara până în toamnă, în solul pădurilor apar ciupercile comestibile precum: pitoanca, oienile, gălbiorii, usturoii și regina bureților, ronița. Solul arabil de pe dealurile și din locurile joase, este foarte sărac, iar recoltele nu asigură necesarul de

hrană, pentru anukl următor. Pomii fructiferi din grădinile și livezile locuitorilor comunei nu sunt selecționați – pruni, meri, peri și nuci- nu sunt sursă de venit, ci doar asigură necesarul familiilor din Hășmaș.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, prin actul din 9 octombrie 1741, prefectul bunurilor Episcopiei Oradea, a dat dispoziţie să se ridice o **manufactură de sticlă** în regiunea Hăşmaşului. Construirea manufacturii a început în luna noiembrie 1741. Din anul 1742 se păstrează o schiţă a satului Hăsmaş, care indică şi amplasarea imobilelor aparţinătoare sticlăriei. Producţia de sticlă a început la data de 16 mai 1742 şi a continuat până în anii 1780-1787, când manufactura de sticlă a fost mutată de la Hăsmaş la Beliu. Producţia realizată la Hăsmaş cuprindea: table de geamuri pentru ferestre, sticlă scobită din care se fabricau pahare de bere, de vin, de apă, sfeşnice, candelabre şi cristal. La sfârşitul secolului al XIX-lea se construieşte o cale ferată îngustă care deserveşte fabrica de sticlă şi mai târziu, exploataţiile forestiere din versanţii împăduriţi ai Codrului. Punctul de plecare al căii ferate era Gara „Bocsig", ajungând la Hăsmaş de unde se ramifica pe văile Hăsmaşului, Clitului şi Urvişului. Mai târziu aceste căi ferate s-au desfiinţat, locul lor luându-l drumurile forestiere pentru autocamioane şi tractoare cu care s-a transportat materialul lemnos până la fabrica de cherestea Bocsig-gară.

Suprafaţa complexului Pădurea Codru a fost ridicată – pentru întâia oară – în anul 1871, de proprietarul de atunci, Episcopia Romano-Catolică din Oradea, cu ocazia întocmirii primului amenajament. Harta a fost finalizată în anul 1910 de Serviciul Cadastral al Ministerului Agriculturii Ungar, la scara 1:2880. Până la aplicarea Codului Silvic Ungar, exploatărule se făceau dipă trebuință, extrăgându-se din păduri materialul lemnos, din locurile cele mai accesibile.

În anul 1887 a fost adoptat regimul Codrului şi s-a introdus primul amenajament. Al doilea amenajament a fost aplicat în 1905, modalitatea de tratament, Codrul cu tăieri rase, revoluţia de 100 de ani, întreaga pădure formând o singură serie de exploatare. Cu această dată a început exploatarea raţională care s-a oprit în anul 1918. La 1 Decembrie 1918, Transilvania se uneşte cu Ţara. Legea Reformei Agrare pentru Transilvania a fost publicată la 23 iulie 1921. Din 1922 se trece la aplicarea Legii Agrare pe baza dispoziţiilor din Regulamentul de aplicare a Legii Agrare.

Pădurile cuprinse în zona Codru, au avut o mare importanţă geostrategică, atât pentru statul Ungar până la 1918, cât şi pentru statul Român după Marea Unire. Suprafaţa Complexului Codru, compusă fiind din: Trupurile Văilor Botfei, Urviş, Clit, Hăşmaş, Groşeni, însumează 5.827, 75 ha. Acestea sunt Trupurile de pădure cu care s-a împropietărit Statul Român. Pădurile din imediata apropiere a vetrei satelor au ţinut de urbariu sau composesorat. Comisia de ocol pentru expropiere şi împropietărire s-a deplasat la comuna Hăşmaş, pentru a aplica Legea Agrară în conformitate cu art. 100-102 din Regulamentul Legii Agrare. Din moşia Episcopatului Romano Catolic din Oradea, expropriată pe seama Statului Român, a fost împroprietărită comuna Hăşmaş – Clit după cum urmează: Comuna politică Clit: 400 jug. cad. păşune, 200 jug. cad. pădure comunală; Comuna politică Hăşmaş 700 jug, cad. pădure comunală, 1190 jug. cad. păşune.

Masa lemnoasă scoasă din parchetele celor trei văi, Hăşmaş, Clit, Urviş, era în majoritate lemn de foc, cu preponderenţă esenţe de fag şi carpen. Industrii locale de prelucrare a lemnului nu erau la acea vreme, cum nu sunt nici astăzi. Odată cu aplicarea amenajamentului din 1905, s-a trecut la tăieri masive. La Bocsig gară a fost construită Fabrica de Cherestea "Bihoreana", care fasona: cherestea, material de mine, grinzi, stâlpi, traverse, doage (pentru căzi şi butoaie).

Transportul masei lemnoase din pădurile seculare de pe văile Clit, Hăşmaş, Urviş, a fost asigurat de C.F.F. (calea ferată forestieră), cu ecartamentul de 0,76 m. Mocăniţa care tracta vagoanele de transport a buştenilor, pleca de la Bocsig-gară, la Hăşmaş nod de C.F.F. De aici

Mocăniţa împingea vagoanele pe valea unde se găsea exploatarea. Lungimea liniei era de cca. 22 km. Cu ani în urmă, până prin anii 60, secolul al XX-lea, când a fost introdus curentul electric, pe aceste văi au funcţionat mori cu cupe sau zbaturi, care măcinau grâul sau porumbul, pentru ca mamele noastre să poată pune pe masă pita sau mălaiul la familiile lor.

Conscripţiile realizate de regatul ungar după 1721, ne relevă viaţa şi ocupaţiile locuitorilor, dezvoltarea lor socială şi economică în timp. O ocupaţie aducătoare de câştig era pălincăritul la Hăşmaş şi Urviş (de Beliu). Iată un tablou sinoptic al cazanelor de ţuică.

Cazane de ţuică existente în perioada 1721 – 1823

An/Loc	1721	1738	1758	1767	1795	1810	1823
Hăşmaş	2	2	4	15	7	18	9
Urviş	-	-	5	4	1	4	3

La anul 1758, unul din cele patru cazane, îl deţinea preotul satului.

Etnografie şi folclor, comuna Hăşmaş.

Comuna Hăşmaş se poziţionează, din punct de vedere etnografic, în zona Munţilor Apuseni, fiind la interferenţa dintre Bihor şi Zărand. La construcţia caselor de formă dreptunghiulară (cu 2 camere, tindă, cămară şi târnaţ), s-au folosit materiale tradiţionale şi la îndemâna localnicilor precum: piatră, lemn pentru structura casei cu bârne, pentru pereţi şi planşee şi paie pentru acoperiş.

Ocupaţii. Agricultura, construcţia caselor, munca la pădure (fasonatori, corhănitori, ţapinari), cioplitori în lemn, lădăritul: prelucrarea lăzilor de zestre prin folosirea culorilor naturale şi tehnica crestării, torsul cânepii şi a lânei, ţesutul şi coaserea sumanelor. Ultimul lădar a fost Olar Pavel, ultimul meşter în coaserea sumanelor cu motive florare şi geometrice (alb, negru şi roşu) a fost Rezban Nicolae.

Datini. Paparudele, borsocaia (strigătura peste sat) de Sfântul Gheorghe în 23 aprilie a fiecărui an, obiceiuri legate de nunţi şi botezuri, datina Felegii, Praznicul de pită nouă, etc. Horele şi balurile din toate satele, ţinute în dumineci şi sărbători religioase, mai puţin în perioada posturilor (confesionale).

Turism şi agroturism

Potenţialul turistic al Depresiunii Hăşmaşului este foarte mare. Pornind de la arhitectura caselor, lăzile de zestre în care se mai află – încă – costume populare tradiţionale, ospitalitatea trăitorilor de pe aceste meleaguri, obiceiurile şi tradiţiile locului sunt nestematele şlefuite în mii de ani de existenţă în acest areal mirific.Dacă urcăm pe oricare dintre văile descrise, te poţi bucura de natura sălbatică, iar la fiecare pas, peisajul se schimbă. În acest sens, cu câţiva ani în urmă, Primăria Hăşmaş a tipărit un ghid turistic pentru un traseu de o frumuseţe aparte, care te ţintuieşte locului pentru a admira priveliştile care se deschid de pe coama vârfurilor de deal.

Punctual de plecare al traseului este satul Comăneşti, trece prin Agişul Mic, satul Botfei, continuă pe valea Botfeiului în amonte unde vei găsi o cabană cu păstrăvărie, 2 cabane de vânătoare, proprietatea Direcţiei Silvice, cu 24 locuri de cazare. Se continuă drumul pe firul văii până la vârful Bălăteana. De aici pe creasta Codru-Moma se merge până la Vârful Urviş, de unde începe coborârea până la poalele Baceagului (deal) şi se poate bea apă chiar din izvorul Văii Clitului. Drumul coboară alături de firul văii până la "Ţarinile" satului Clit, valea se lărgeşte, peisajul se schimbă şi el. Mai sunt circa 4 km şi se ajunge în localitate, iar după parcugerea a încă 1 km, drumeţia se încheie în Centrul de Comună Hăşmaş.

Localități dispărute în hotarul comunei

În hotarul satului Botfei, **colonia Laendeler** , existentă în 1913- 45 locuitori.

Bibliografie

Dragoş, Aurel, *Mit, Legendă şi Istorie pe valea Crişului Alb*,,în Administraţia Arădeană, vol. 10, Arad, 2015.
Dudaş, Florian, *Urme din trecut*, Oradea, Ed. Lumina, 2001.
Dudaş, Florian, "*Chipuri şi legende din trecut*".
Dicţionarul numirilor de localităţi cu poporaţiune română din Ungaria, Sibiu, 1909, Ed. "Asociaţiunii".
Glück, Eugen, Voievodatul din Clit la 1600.
Măgulean, Maria, *Monografia localităţii Hăşmaş* (lucrare dactilografiată).
Nagy, Ludovico, *Notitiae politico-geografico statisticae inclyti ragni partiunque eidem adnexarum,* Tomus Primus, Budae, 1828.
Pădureanu, Eugen, *Aşezarea fortificată de la Groşeni – Jidovina (jud. Arad*), Arad, Revista Ziridava.
S.J.A.N.A., *Pretura Plasei Beliu*, dosar nr. 98/1944.
Datele etnice (naţionalitate) şi confesionale ale localităţilor Comitatului Arad, de pe Forumul: www.kia.hu

Aurel Dragoş

COMUNA IGNEŞTI

Denumiri

Comuna Igneşti are ca sate aparţinătoare Minead, Susani şi Nădălbeşti. Ele au avut de-a lungul timpului mai multe denumiri:

Igneşti – Ignafalva, Agnafalva.
Minead – Menyed, Alsominyadul, Felsominyadul, Csernáminyad.
Susani – Szuszany, Zuzanfalwa.
Nădălbeşti – Nadalbafala, Nádfalwa, Nádalmas.

Repere geografice: Latitudine nordică – 46^0 25' 0'', Longitudine estică - 22^0 10' 0'', altitudine – 250-300 m, suprafaţă – 5.192 ha.

Comuna Igneşti este situată în partea de vest a ţării la contactul dintre Dealurile de Vest, Depresiunea Zărandului şi Munţii Codru Moma. În cadrul judeţului comuna Igneşti este într-o poziţie central nordică, centul de comună fiind situat la 87 de km. de municipiul Arad şi 5 km. de oraşul Sebiş. Intrarea în comună dinspre Sebiş se face pe DJ. 793C, care se prelungeşte cu DC 18 spre Nădălbeşti şi Susani. Unitatea administrativă se învecinează la S-S-E cu Sebişul, la N-V cu comuna Archiş, în N cu judeţul Bihor, iar la E-N-E cu comunele Dezna şi Moneasa.

Istoric

Din punct de vedere cronologic, cel mai vechi aşezământ menţionat, este Igneştiul întemeiat la 1418, urmat de Nădălbeşti atestat în anul 1519, urmat de Minead datând din anul 1553, iar ultimul atestat fiind satul Susani în 1561. Evoluţia istorică în spaţiul comunei în primele epoci ale istoriei nu este prezentată decât în spaţiul integrator al Depresiunii Zarandului. Acest lucru este urmarea faptului că cercetările arheologice în zona comunei sunt extrem de modeste. Din epoca dacică, dinainte de anul 106 a.Hr., la Igneşti s-au descoperit urmele unor aşezări nefortivicate. După înfrângerea din anul 1526 a maghiarilor de către turci la Mohacs, urmează transformarea Budi în paşalâc, stăpânirea turcească se întinde şi în partea de vest a principatului transilvănean. Cucerirea cetăţilor Dezna, Ineu, Pâncota şi Lipova se finalizează în anul 1566 când comitatul Zărand devine Sangeac. În urma luptelor de la Buda din anul 1686 şi Mohacs din 1687, Imperiul Hasburgic devine stăpân al Ungariei, dar atenţia lor se îndreaptă spre Principatul Transilvaniei care se bucura de o largă autonomie sub suzeranitatea otomană. Prin tratatul de la Blaj din anul 1687, Principatul este obligat să accepte armata imperială, urmând o lungă perioadă de dominaţie hasburgică. Aceasta se concretizează într-o multitudine de transformări care vor culmina cu formarea în februarie